

ACHTERGRONDDOCUMENT

Agenda Natuurinclusief 1.0

**Op weg naar natuurinclusieve samenleving:
versnellen, verbeteren, verbreden en
verbinden**

juni 2022

Inhoud

1. Naar een natuurinclusieve samenleving	p.3
2. Agenda Natuurinclusief 1.0: verantwoordelijkheden en regie	p.6
3. Randvoorwaarden scheppen voor de transitie	p.9
4. Inzet in de domeinen	p.11
- Bouw	p.12
- Energie	p.15
- Financiën	p.19
- Infrastructuur	p.20
- Landbouw	p.22
- Onderwijs / Bewustwording	p.25
- Vrijtijdseconomie	p.26
- Water	p.29
Bijlage 1	p.32
Colofon	p.38

Leeswijzer

De Agenda Natuurinclusief 1.0 is opgesteld vanuit de inbreng van vertegenwoordigers van heel veel partijen uit de samenleving: overheden, bedrijven, kennisinstellingen, brancheorganisaties en maatschappelijke organisaties. Dit achtergronddocument bij de Agenda Natuurinclusief schetst beknopt de uitkomsten van dit proces: doel en werking van de Agenda 1.0 en wat de eerste stappen kunnen zijn om het natuurinclusief denken en werken te stimuleren, versnellen en op te schalen, zowel Nederlandbreed als per domein.

Bijlage 1 geeft een overzicht van het proces met alle stakeholders op weg naar de Agenda 1.0

1. Naar een natuurinclusieve samenleving

De Agenda Natuurinclusief is een van de twee onderdelen van het Programma Natuur uit de structurele aanpak stikstof, dat zich richt op herstel en versterking van de Nederlandse natuur. De Agenda Natuurinclusief gaat over het natuurherstel en -versterking buiten de natuurgebieden.

Het Rijk, de provincies en de terreinbeherende organisaties hebben de Agenda Natuurinclusief opgesteld om de beweging naar een natuurinclusieve samenleving die in Nederland al gaande is, te versnellen, te verbeteren, te verbreden en te zorgen voor verbindingen tussen betrokken organisaties.

Het draagvlak voor een natuurinclusieve samenleving is groot. Zo vindt een meerderheid van de Nederlanders dat economische en ecologische groei hand in hand moeten gaan. Steeds meer maatschappelijke organisaties, gemeenten, onderwijsinstellingen, jongeren en bewoners zetten zich in voor herstel van natuur in hun nabije omgeving. Natuurorganisaties en bedrijfsleven zoeken elkaar op om natuur in te zetten voor het oplossen van uiteenlopende problemen.

De positieve kracht van de natuur benutten

De Agenda Natuurinclusief heeft een helder doel: een natuurinclusieve samenleving waarin de natuur wordt gezien als basis van onze gezondheid en economie. In een natuurinclusieve samenleving worden natuurwaarden vergroot en wordt de positieve kracht van natuur benut.

De biodiversiteit neemt weer toe. Natuur is voor inwoners nooit ver weg als bron van ontspanning, plezier en gezondheid.

Voldoende natuur met een hoge biodiversiteit is belangrijk om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen – zoals droogte, wateroverlast en de zeespiegelstijging – en om bij te dragen aan actuele opgaven zoals het ontwikkelen van aantrekkelijke nieuwe woongebieden, het voorzien in schone lucht, schoon water en een gezonde bodem voor voedselproductie.

Natuur niet verder achteruit

Het is dringend nodig om de transitie naar een natuurinclusieve samenleving te maken. Voldoende natuur in goede staat, is de pijler onder onze gezondheid, welzijn en economie. Het areaal natuur neemt af en Nederland verliest nog steeds in hoog tempo planten- en diersoorten. Dit speelt overal: van het agrarische gebied, in binnenwateren, stedelijke gebieden tot aan beschermde natuurgebieden. Dit is een directe bedreiging van onze brede welvaart.

Natuurinclusief verwijst naar een aanpak die:

- de realisatie van méér natuur bevordert, ook buiten de natuurgebieden,
- geen schade toebrengt aan de natuur maar juist waarde toevoegt,
- de mogelijkheden van natuur inzet bij grote ontwerpogaven (energietransitie, woningbouwopgave, klimaatadaptatie, overgang naar kringlooplandbouw),
- de economie dienend maakt aan maatschappelijke waarden,
- burgers en maatschappelijke partners betreft bij natuur en biodiversiteit

Nederland zal bovendien de natuurbescherming moeten verbeteren, natuur moeten herstellen en meer ruimte geven aan natuur om tijdig te kunnen voldoen aan internationale verplichtingen zoals Natura 2000, de Kaderrichtlijn Water (KRW), de VN Sustainable Development Goals en de afspraken uit het VN biodiversiteitsverdrag en de Europese biodiversiteitsstrategie.

Onderbouwing voor natuurinclusiviteit

Nut en noodzaak van een natuurinclusieve samenleving die de brede welvaart in Nederland versterkt worden steeds steviger onderbouwd. Zo constateert de Raad voor de Leefomgeving dat het huidige natuurbeleid, dat zich vooral richt op beschermde natuurgebieden, onvoldoende resultaat boekt. De raad stelt dat Nederland alleen de natuurdoelen kan halen door overal in Nederland werk te maken van natuur- en biodiversiteitsherstel. Het is zaak ook buiten de natuurgebieden te zorgen voor een basiskwaliteit natuur. Dat wil zeggen dat overal de condities op orde zijn die nodig zijn om algemene planten- en diersoorten te laten herstellen en versterken. (Rapport 'Natuurinclusief Nederland' (maart 2022)).

Het Planbureau voor de Leefomgeving en Wageningen University & Research laten in de 'Natuurverkenning 2050 - Scenario Natuurinclusief' (februari 2022) zien dat een natuurinclusieve inrichting van Nederland in 2050 zorgt dat de doelen van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) dichterbij komen (van circa 55% doelbereik nu tot 80% doelbereik). Daarvan profiteren niet alleen de beschermde soorten, maar ook veel algemene soorten in en buiten de natuurgebieden. Het scenario natuurinclusief is daarmee ook positief voor de basiskwaliteit natuur.

De Nederlandsche Bank waarschuwde in 2021 dat natuurbescherming weliswaar geld kost, maar biodiversiteitsverlies nog veel meer geld gaat kosten. Dit inzicht wordt breed gedeeld door andere banken en beleggers: Risico's van het verlies aan biodiversiteit zijn groot, stelt de Nederlandsche Bank.

Er komt ook steeds meer onderbouwing dat natuur belangrijk bijdraagt aan geestelijke en fysieke gezondheid. Zo erkent de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) het verband tussen groen in de directe woonomgeving en mentaal welzijn. De Monitor Brede Welvaart laat zien dat aanpassingen aan de huidige omgang met de natuur nodig zijn omdat het huidige welvaartsstreven te veel druk legt op volgende generaties (brede welvaart 'later') en op andere landen (brede welvaart 'elders').

2. Agenda Natuurinclusief: verantwoordelijkheden en regie

De Agenda Natuurinclusief 1.0 is voorbereid en opgesteld door het Consortium Agenda Natuurinclusief: het ministerie van LNV, het Interprovinciaal Overleg (IPO), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en LandschappenNL. De opdracht hiervoor komt voort uit het ambitiesdocument 'Nederland Natuurpositief' van Rijk en provincies samen (2019). Het consortium is vanaf de start de samenwerking aangegaan met vertegenwoordigers uit inmiddels acht relevante maatschappelijke domeinen¹.

De agenda is een dynamisch en groeiend instrument; de route naar de natuurinclusieve samenleving is immers niet eerder gelopen. Regelmatig aanvullen, bijstellen en herijken is nodig en zal gebeuren via opvolgende edities van de agenda (Agenda 2.0, 3.0) De agenda werkt zo toe naar een gemeenschappelijk beeld van een natuurinclusieve Nederlandse samenleving in 2050.

1. Zie bijlage 1 voor het proces dat voorafging aan de Agenda 1.0

Inzet voor 2023

In deze Agenda 1.0 geven partijen die tot nu deelnamen in het proces op weg naar de agenda aan met welke inzet zij de beweging naar meer natuurinclusiviteit het komend jaar willen agenderen. Om daarmee te zorgen voor versnelling en het verbreden van het netwerk: meer domeinen en binnen de domeinen meer partijen en personen. De agenda is de plek waar ze afspraken vastleggen, de verdere ontwikkeling van afspraken stimuleren en toezien op de opvolging.

Organisatie van de agenda

Een centraal programmabureau functioneert als aanjager en coördinator, en houdt overzicht van acties die in de agenda zijn opgenomen vanuit de aangesloten domeinpartners. Dit programmabureau neemt de rol over van het huidige consortium Agenda Natuurinclusief, waarin rijk, provincies en tbo's vertegenwoordigd zijn.

De agenda is zelfbindend: elke partij heeft een eigen verantwoordelijkheid voor opvolging van afspraken en om elkaar aan te spreken op het nakomen van verantwoordelijkheden.

De rol van het Rijk is om de grote lijn aan te reiken voor de transitieopgave: een visie op een natuurinclusieve toekomst als integraal onderdeel van alle actuele transitie met budgetten die daaraan zijn toegekend. Het Rijk markeert zo de noodzaak van de transitie naar natuurinclusiviteit.

De provincies zijn voornemens in navolging van de landelijke Agenda Natuurinclusief provinciale programma's (agenda's) op te stellen.

Uitvoering via domeinen

De uitvoering van de agenda ligt op dit moment bij de al betrokken maatschappelijke sectoren of 'domeinen'. Deze domeinen - bouw, energie, landbouw, infrastructuur, vrijetijdseconomie en water - zetten al (grote) stappen om natuurinclusiviteit vorm te geven. Een groot aantal partijen uit deze domeinen heeft vanuit die ervaring onderzocht en benoemd wat nu de acties op korte termijn zijn om versneld natuurinclusief te gaan werken. Ook de domeinen onderwijs/bewustwording en financiën zijn inmiddels aangesloten bij de agenda; het denken over de agenda is in deze domeinen nog minder ver uitgewerkt, maar wel in de agenda opgenomen. In volgende versies van de agenda zal hun bijdrage verder zijn uitgebouwd.

Aansluiting bij andere programma's

De Agenda Natuurinclusief sluit uitdrukkelijk aan bij andere programma's en het instrumentarium van alle betrokken partijen. De essentie van de natuurinclusieve aanpak is immers dat de zorg voor natuur een integraal onderdeel wordt in het hele denken en werken in de domeinen. Belangrijke relaties liggen er met programma's vanuit overheden, zoals

de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG), de Regionale Energie Strategieën (RES) en Regionale klimaatadaptatiestrategieën (RAS), het Programma Aanpak Grote Wateren (PAGW), het Interbestuurlijke programma Vitaal Platteland. Maar ook met initiatieven vanuit de samenleving, zoals het Deltaprogramma Biodiversiteit, het manifest Bouwen met Natuur, de Green Deal Infranatuur. De aansluiting bij andere programma's, trajecten en initiatieven verschilt per domein.

Tijdspanne

De Agenda Natuurinclusief 1.0 heeft de horizon op medio 2023.

3. Randvoorwaarden scheppen voor de transitie

Om een natuurinclusieve samenleving dichterbij te brengen is het nodig dat elk maatschappelijk domein de fundamenteen daarvoor op orde brengt:

1) Er is een heldere en inspirerende visie op natuurinclusiviteit in het domein

Het vraagt een transitie in denken en doen om natuur te zien als de basisvoorwaarde voor gezondheid, welzijn en economie. Zo vraagt het te denken in waarde toevoegen aan natuur in plaats van waarde ontnemen en in denken op lange termijn in plaats van op korte termijn. Het ontwikkelen van een ander tijdsperspectief is nodig omdat de baten van natuurinclusief werken vaak pas later te oogsten zijn. Dit vraagt om langetermijnbeleid (zoals het aanbieden van langere pachttijden voor agrarische grond) in plaats van snel afgerekend worden op resultaten.

Het ontwikkelen en presenteren van heldere en wenkende visie(s) met positieve toekomstperspectieven helpt om de noodzakelijke cultuuromslag te maken. Beelden van hoe de natuurinclusieve samenleving eruit kan zien, inspireren tot verandering. De eerder genoemde publicaties van PBL en RLi

doen hier al een voorzet voor. De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) erkent het belang van natuur voor gezondheid en economie. Dit motiveert. Ook het delen van succesvolle voorbeelden en aandacht voor natuur(inclusiviteit) in onderwijs aan kinderen en professionals helpen om een andere kijk op natuur te ontwikkelen.

2) In het domein is aandacht voor natuurbehoud, -herstel en -versterking randvoorwaardelijk en integraal onderdeel van alle opgaven

De natuurinclusieve toekomst is een integrale ontwerpogave. Natuur dient een integraal aspect van elke opgave te zijn: natuur zit aan tafel en natuurinclusiviteit is de norm. Domeinen natuur, landbouw, water, bouw, energie, infrastructuur ontwikkelen zich ook niet los van elkaar, maar zoeken steeds aansluiting bij opgaven buiten het eigen domein.¹ Gebiedsgericht werken is een belangrijke werkwijze om opgaven integraal uit te voeren. Gebiedsgericht werken is ook de basisstuuringsfilosofie binnen Programma Natuur, waar de Agenda deel vanuit maakt, en die invulling krijgt vanuit landelijke kaders.

3) Natuur wordt in het domein op haar werkelijke intrinsieke en financiële waarde gewaardeerd

Natuurinclusief werken vereist dat de baten van de natuur economische waarde krijgen, en schade aan de natuur een prijs, om natuur goed te kunnen wegen in planvorming en besluitvorming. Deze financiële lijn ('true pricing') is van groot belang om natuurinclusief werken te motiveren en de zorg voor natuur economisch onderdeel te maken van elke onderneming. Zo zijn bijvoorbeeld de criteria voor projecten in het kader van het Nationale Groeifonds te verbreden met waarden op natuur en biodiversiteit.

Onderdeel van dit fundament is dat beleid dat natuurinclusiviteit tegenwerkt verdwijnt, zoals subsidies voor zaken die natuurschade veroorzaken.

¹ Dit sluit aan bij de ambities en uitgangspunten zoals neergelegd in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), het Nationaal Programma Landelijk Gebied en de Interbestuurlijke programma's Vitaal Platteland en Biodiversiteit.

4. Inzet in de domeinen

De vertegenwoordigers van de verschillende domeinen hebben aangegeven wat de eerste stappen zijn om natuurinclusiviteit in het denken en werken in hun domein te versnellen en/of te verbreden.

Voor alle domeinen geldt:

- De benoemde acties onder de domeinen worden opgepakt voor het komend jaar door de partnerschappen (domeingroepen) binnen elk domein. Deze groepen zijn ontstaan in het proces naar de Agenda Natuurinclusief. Zij krijgen ondersteuning van een in te stellen landelijk programmateam of programmabureau. De domeingroepen maken elk kwartaal een overzicht van waar zij staan met de acties.
- Voor de langere termijn geeft elk domein medio 2023 aan wat de actuele stand van de natuurinclusiviteit in het domein is: waar ontbreekt het nog aan de vereiste inzet, waar gaan zaken niet snel genoeg, welke verbindingen met andere domeinen zijn gewenst en hoe is natuurinclusiviteit beter te borgen via wet- en regelgeving, langlopende programma's of nieuwe subsidieverstrekking. Kortom: hoe is de voortgang en waar is welke inzet nodig? Het is input voor de Agenda's 2.0 en 3.0.

BOUW

Typering van het domein

De wereld van de bouw is sterk gericht op de huidige woningbouwopgave. Woningen en andere gebouwen zijn onderdeel van hun omgeving, daarmee is de bouwsector onderdeel van het brede domein stedelijke ontwikkeling waarbij groen, bouw en infrastructuur onlosmakelijk verbonden zijn. Door natuurinclusief te bouwen en ontwerpen is het mogelijk gezonde en aantrekkelijke steden en dorpen te creëren die voor alle gebruikers (mens, dier en plant) een prettige leefomgeving vormen, dat wil zeggen gezond, veilig, biodivers, klimaatadaptief. Belangrijke andere actuele opgaven van belang voor natuurinclusiviteit zijn het energieneutraal maken van de bestaande bouwvoorraad en het vergroenen daarvan, en het verbinden van steden/dorpen met het ommeland via een groen-blauwe dooradering als verbindingzones voor planten en dieren.

Het speelveld van dit domein omvat projectontwikkelaars, bouwbedrijven, gemeenten, provincies, woningcorporaties, architecten, ecologen, ontwerpers en kennisinstellingen.

Natuurinclusief perspectief

- Dorpen en steden dragen bij aan het groene-blauwe netwerk in Nederland: er is meer oppervlakte groen, er is een groen-blauwe dooradering en er is een basiskwaliteit natuur;
- Alle partijen bouwen met oog voor natuur, elke nieuwbouwwoning of verbouwde huurwoning heeft vanzelfsprekend maatregelen die natuurwaarde toevoegen;
- Het bouwen en ontwikkelen is goed verbonden met duurzaam groen-blauw beheren (ketenverlenging).

Acties korte termijn

1. Ontwikkelen van een landelijke visie op natuurinclusief bouwen,
2. Verder brengen van het natuurinclusieve instrumentarium: landelijk kader en normen,
3. Opzetten van centrale infrastructuur voor brede kennisdeling natuurinclusief bouwen,
4. Ondersteunen van koplopende partijen.

Ad 1. Ontwikkelen van een landelijke visie op natuurinclusief bouwen

Er komt een inspirerende landelijke visie op natuurinclusief bouwen met kwalitatieve (voorwaarden voor de condities voor soorten) en kwantitatieve kaders (zoveel vierkante meter groene ruimte per wijk, zoveel nestgelegenheden). Die visie maakt scherp hoe natuurinclusief bouwen vorm krijgt. Deze visie, inclusief een uitvoeringsplan, sluit aan op de vele al lopende initiatieven en afspraken in het domein. De visie wordt geladen met de gedeelde waarden, intenties en afspraken van en met onder andere Staatsbosbeheer, LandschappenNL, Natuurmonumenten, Vogelbescherming, Ballast Nedam, KANBouwen.

Ad 2. Verder brengen van het natuurinclusieve instrumentarium

Natuurinclusiviteit wordt als uitgangspunt integraal opgenomen in de uitwerking van het Programma woningbouw, inclusief budget. Belangrijk voor de versnelling van natuurinclusief (ver)bouwen en ontwikkelen is het creëren van een gelijk speelveld voor bouwers/ondernemers in heel Nederland via een landelijk (punten)systeem met ruimte voor lokale invulling. Bestaande initiatieven dienen verder te worden gebracht (bijvoorbeeld de Handreiking Soortenmanagementplan en de systematiek van \NL Green-label). Sommige puntensystemen voor natuurinclusief bouwen zijn goed

bruikbaar voor een landelijk toepasbaar puntensysteem met vrijheid voor lokale invulling.

Ook het verlengen van de keten, dat wil zeggen niet alleen bouwen en ontwikkelen, maar ook gebouwen en de ingerichte ruimte natuurinclusief beheeren, vraagt om het ontwikkelen van nieuw instrumentarium.

Het effect van natuurinclusief werken moet zichtbaar worden via meetbare doelen, zoals oppervlaktegraad groen, ruimtelijke netwerken, en gedefinieerde basiskwaliteit natuur. In een bestuurlijk akkoord worden minimumnormen voor natuurkwaliteiten benoemd voor het bebouwde gebied, waar iedereen meteen mee aan de slag kan. Deze normen worden samen ontwikkeld tussen Rijk en provincies in overleg met projectontwikkelaars, PBL, EDES, VNG, brancheorganisaties, woningcorporaties, en gevarieerd per doelgroep (zoals nieuwbouwopgave, bestaande sociale huur).

De vernieuwing van de huursector biedt een grote kans die natuurinclusief aan te pakken. Dit vraagt om normering ter bescherming van groen voor huurders in sociale woningbouw. Ook de minimumvereisten voor natuur in de Actieagenda Wonen moeten duidelijk uitgewerkt worden.

Ad 3: Opzetten van centrale infrastructuur voor brede kennisdeling

Natuurinclusief werken vraagt om een andere manier van doen. Het gaat naast ecologische kennis daarom ook over het opdoen en delen van kennis van gedrag en samenwerking. Er is al veel kennis, het is belangrijk die te verspreiden en te zorgen voor opleiding in natuurinclusief (ver)bouwen en ontwikkelen. Nagegaan kan worden hoe een stevige en geborgde infrastructuur op of uit te bouwen is om te zorgen dat iedereen kan beschikken over bestaande (inter)nationale kennis en ervaring rond natuurinclusieve verstedelijking. Onderdeel van die infrastructuur is een centrale plek waar iedereen kennis over onderzoek, beleid en praktijk van natuurinclusief bouwen, ontwikkelen en beheeren kan vinden en uitwisselen (een 'vraagbaak' of steunpunt natuurinclusief bouwen bijvoorbeeld).

Belangrijk spoor in kennis vergroten en delen is het integreren van kennis over natuurinclusiviteit in alle relevante opleidingen die zich richten op de bebouwde omgeving. Hier ligt een rol voor het ministerie van OCW in samenwerking met het ministerie van LNV. Te onderzoeken is of verplichte bijscholingen haalbaar en zinvol zijn bijvoorbeeld via bestaande lijnen (KANBouwen/ koepelorganisaties) of via trainingen (met TKI (Topconsortium Kennis en Innovatie)-gelden).

Ad 4: Ondersteunen van koplopende partijen

De groep bedrijven die al actief bezig zijn met natuurinclusief bouwen, de koplopers, is nog erg beperkt. Opschaling is nodig. Goede voorbeelden delen doet er toe. De huidige koplopers in natuurinclusief bouwen (architecten, ontwikkelaars, beheerders) krijgen ondersteuning, onder meer via een learning community, bijvoorbeeld vanuit het KAN-platform.

ENERGIE

Typering domein

De energiesector is verantwoordelijk voor de productie en distributie van gas en elektriciteit: van procedures in de centrales tot het aanleggen en onderhouden van elektriciteitslijnen. De energiesector is volop in transitie van fossiele brandstoffen naar volledig groene energie uit duurzame energiebronnen. Ook het energieneutraal maken van bestaande woningvoorraad is een actuele grote opgave, waarbij aandacht nodig is voor behoud van leefgebied voor soorten.

Het speelveld bestaat uit producenten, netbeheerders en energieleveranciers zoals TenneT (stroom), GasUnie (gas), Eneco en hun samenwerkingsorganisaties zoals NWEA, Energie Samen, Topsector Energie. Andere stakeholders zijn onderwijsinstellingen met energieopleiding, provincies, gemeenten, ministeries (LNV, EZK), RVO, de RES-organisaties.

Natuurinclusief perspectief

- Bestaande natuur(kwaliteit) is beschermd bij de aanleg en het beheer van energieparken (zon en wind). Deze energieparken voegen ook natuurwaarde toe.
- In energiezuinige woningen is schuilgelegenheid voor vogels en vleermuizen.

Acties korte termijn

1. Formuleren van een landelijke richtlijn voor natuurinclusieve aanleg van zonneparken,
2. Opstellen van een door alle partijen onderschreven gedragscode voor het natuurinclusief inrichten en ontwikkelen van nieuwe energieparken,
3. Ontwikkelen van een natuurinclusief keurmerk voor zonneparken, ook te gebruiken voor windparken,
4. Inbedden van natuurinclusiviteit in het huidige en toekomstige beleidsinstrumentarium voor duurzame energie, zoals de Leidraad Natuurinclusieve Energietransitie voor wind en hoogspanning op land (NIEWHOL),
5. Opnieuw inrichten van de SDE-regeling en/of een vervolg-regeling gericht op kwaliteit en natuurinclusiviteit van projecten.

Ad 1. Formuleren van een landelijke richtlijn voor natuurinclusieve aanleg van zonneparken

Bestaande natuur(kwaliteit) dient te worden beschermd bij de aanleg van zonneparken. Grootschalige ontwikkelingen op het gebied van zonne-energie zouden pas toegestaan mogen worden als alle vraagstukken in de afwegingen zijn meegenomen, inclusief natuurinclusiviteit en ruimtelijke kwaliteit. Deze bescherming moet randvoorwaarde zijn voor zowel de keuze als inrichting van de locaties van nieuwe zonneparken. Een te ontwikkelen landelijke richtlijn geeft aan hoe die bescherming wordt geboden. Hiervoor is op korte termijn meer kennis nodig over de effecten van huidige en toekomstige technieken op bestaande natuurwaarden. Op plekken waar nu (bijna) geen natuurwaarden aanwezig zijn, kunnen natuurinclusieve zonnenvelden extra natuurwaarden opleveren, zoals bij alternatieve opstellingen, met regen- of lichtdoorlatende panelen of fruitteelt rondom de panelen, en fungeren als ecologische verbindingzone.

De natuurinclusieve energietransitie vraagt ook om het toewijzen van projecten op basis van kwalitatieve indicaties, zoals hun score op natuurinclusiviteit. Nu is het uitgangspunt nog 'first come, first serve'. Waardegericht prioriteren is binnen de huidige regelgeving lastig of onmogelijk. Dat vraagt om aanpassing op korte termijn, zodat natuurinclusiviteit een bepalend criterium wordt bij toewijzing van netcapaciteit aan nieuwe energieprojecten.

Ad 2. Opstellen van een door alle partijen onderschreven gedragscode voor het natuurinclusief ontwikkelen van nieuwe energieparken

Het natuurinclusief inrichten en ontwikkelen van nieuwe energieparken vereist gedeelde regie en afstemming tussen het landelijke, provinciale en gemeentelijk niveau (projecten). Het opstellen van een gedragscode, gedragen door alle partijen, gaat hierin voorzien.

Ad 3. Ontwikkelen van een natuurinclusief keurmerk voor zonneparken, ook te gebruiken voor windparken

Een welkome stap voor meer natuurinclusieve energieparken is om een natuurinclusief keurmerk te introduceren. Dit keurmerk kan dienen als landelijk kader voor nieuwe energieprojecten. Voor de aanleg van windprojecten ontbreken nu nog landelijke criteria voor natuurinclusiviteit. Zo zijn in het Regeerakkoord geen afstandsnormen opgenomen voor zoekplaatsen voor windenergie.

Ad 4. Het inbedden van natuurinclusiviteit in het huidige en toekomstige beleidsinstrumentarium voor duurzame energie, zoals de Leidraad Natuurinclusieve Energietransitie voor Wind en Hoogspanning Op Land (NIEWHOL)

Er zijn goede mogelijkheden voor een natuurinclusieve energietransitie. Dat begint bij wettelijke kaders voor natuur en biodiversiteit waar iedere ruimtelijke ontwikkeling in Nederland aan dient te voldoen. Binnen de Regionale Energiestrategieën (RES) zijn natuurwaarden onderdeel van de afweging. In aanvulling daarop spannen partijen die betrokken zijn bij de energietransitie zich in het kader van het traject Natuurinclusieve Energietransitie voor Wind en Hoogspanning op Land (NIEWHOL) in om negatieve effecten op vogels en vleermuizen te beperken. In de volgende fase wordt duidelijk of die leidraad ook daadwerkelijk gehanteerd gaat worden en in de praktijk echt leidt tot een natuurinclusieve oplossing.

Ad 5. Opnieuw inrichten van de SDE-regeling en/of een vervolgregeling gericht op kwaliteit en natuurinclusiviteit van projecten

Een natuurinclusieve energietransitie vraagt om het inbedden van natuurinclusiviteit in het huidige en toekomstige beleidsinstrumentarium voor duurzame energie, zoals de RES'en en de regeling Stimulering Duurzame Energieproductie en Klimaattransitie (SDE++). Grootschalige ontwikkelingen op het gebied van zon- en windenergie zouden pas toegestaan mogen worden als alle vraagstukken in de afwegingen zijn meegenomen, inclusief ruimtelijke kwaliteit en natuurinclusiviteit. Nu ligt de focus vooral op kwantiteit van de energieopwekking. Natuurinclusiviteit vereist dat kwaliteit zwaardere weging krijgt in het beleid. Dat kan via een keurmerk, een kwaliteitsbudget, een andere inrichting van de SDE of vervolgtraject voor de SDE dat zich vooral richt op kwaliteit en natuurinclusiviteit van projecten. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij alle betrokkenen, zowel Rijk, maatschappelijke organisaties, netleveranciers als projectontwikkelaars. Veel RES'en zijn nu smal opgezet, het is nodig ze sterker te verbinden met de gebiedsgerichte integrale aanpak. Als het gaat om natuurinclusiviteit dan zouden, gebiedsgericht bezien, bij de uitvoering van de RES'en vaak andere conclusies kunnen worden getrokken. RES'en die breder gericht zijn, lijken te leiden tot andere locatiekeuzes, wat de natuurinclusiviteit ten goede komt.

FINANCIËN

Typering van het domein

De financiële sector - banken, pensioenfondsen, beleggingsondernemingen, verzekeraars - loopt steeds meer risico als gevolg van het verlies van biodiversiteit.¹ Het gaat vooral om partijen die economische activiteiten financieren die sterk afhankelijk zijn de natuur, zoals van de beschikbaarheid van hout, dierlijke bestuiving en bodemvruchtbaarheid. Het inzicht dat biodiversiteitsverlies veel geld gaat kosten wordt steeds breder gedeeld door banken en beleggers en leidt tot initiatieven om te zoeken naar methoden om de kosten en baten van natuur(bescherming) beter in balans te brengen.

Natuurinclusief perspectief

- Geldstromen zijn zo bijgestuurd dat de baten van natuur volwaardig worden meegenomen en de kosten van natuurverlies worden verrekend.

Acties korte termijn

1. In kaart brengen van publieke geldstromen (subsidies, heffingen en belastingen) en ombuigen naar een positief effect op biodiversiteit,
2. Verder ontwikkelen van de 'Taskforce on Nature-Related Financial Disclosures', die bedrijven aanspoort om te rapporteren over de impact die het bedrijf heeft op natuur- en biodiversiteitsverlies.

¹ Bron: De Nederlandsche Bank (DNB) en het Planbureau voor de Leefomgeving, juli 2020)

INFRASTRUCTUUR

Typering van het domein

De sector infrastructuur bestaat uit de eigenaren en de beheerders van de Nederlandse infrastructuur. Het gaat om spoorlijnen, (snel) wegen, kanalen, waterwegen en de energieinfrastructuur. Langs deze infrastructuur ligt in potentie een natuurnetwerk met het oppervlakte van zo'n 8% van Nederland. In het assetmanagement bij het beheer en onderhoud van deze infrastructuur is natuur nog niet als een apart asset met eigen kwaliteitseisen opgenomen.

Het speelveld omvat het Rijk (ministerie IenW en Rijkswaterstaat), provincies, gemeenten en waterschappen als eigenaren en bevoegd gezag, NS en ProRail voor het spoor, TenneT en de netbeheerders voor de energieinfrastructuur.

De werkgroep Infranatuur van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, met daarin grote domeinspelers, heeft het denken over natuurinclusiviteit een sterke positieve impuls gegeven.

Natuurinclusief perspectief

- Natuurgebieden zijn verbonden via een natuurnetwerk langs infrastructuur.
- Alle bermen, oevers, dijken en gebouwen zijn zo ingericht en beheerd, dat de biodiversiteit in dit netwerk in 2030 twee keer groter is dan in 2022.

Acties korte termijn

1. Opnemen van natuurinclusief werken in visies, beleid en actieplannen,
2. Opnemen van natuurinclusief werken in scope en opdrachtverstrekkingen van aanleg, inrichting en beheer van infrastructuur,
3. Ontwikkelen van nieuw instrumentarium (wet- en regelgeving).

Ad 1. Opnemen van natuurinclusief werken in visies, beleid en actieplannen

Natuurinclusief werken in het domein infrastructuur gebeurt nu nog ad hoc. Zaak is het een structurele plek te geven in visies en beleid zodat het ook door te vertalen is in opdrachtverstrekkingen.

Om daarmee verder te komen is er behoefte aan meer bewijslast voor de baten van natuurinclusiviteit van infrastructurele werken. Er is al veel kennis ontwikkeld over natuurinclusief denken en werken in het domein infrastructuur, vooral op beleidsniveau. De uitdaging is om die kennis verder te ontwikkelen en te zorgen dat die op het juiste moment op de juiste plek komt, zoals bij uitvoerders. Dit vraagt om nauwe samenwerking binnen de driehoek overheden/opdrachtgevers, kennisinstellingen én marktpartijen.

Ad 2. Opnemen van natuurinclusief werken in opdrachtverstrekkingen van overheden

Infrabeheerders zoals ProRail, RWS, TenneT hebben een heldere opdracht nodig voor de aanleg van natuurinclusieve infrastructuur vanuit grote opdrachtgevers, zoals het ministerie van IenW, provincies en waterschappen. Overheden geven zo het goede voorbeeld. Cruciaal daarbij is aandacht te geven aan de juiste doorvertaling van de beleidsopdracht in de hele keten, zodat 'buiten' effectieve maatregelen worden genomen voor natuurinclusieve inrichting, beheer en onderhoud van infrastructuur.

Ad 3. Ontwikkelen van nieuw instrumentarium

Het instrumentarium rond de aanleg en het beheer van infrastructuur moet natuurinclusiviteit bevorderen in plaats van minimaliseren. Een gebied moet na de aanleg van infrastructuur met meer natuurkwaliteit achterblijven dan voor de aanleg. Dat vereist aanpassingen van wet- en regelgeving en het ontwikkelen van nieuwe instrumenten. Zo lijkt bijvoorbeeld ecologisch bermbeheer nu duurder dan niet-ecologisch bermbeheer, omdat gemaaid gras als afvalstof wordt gezien. Het terugbrengen van de kosten voor afvoer van maaisel zal ecologisch bermbeheer meer gangbaar maken. Dit vraagt ook om meer flexibiliteit in contracten en procedures.

LANDBOUW

Typering van het domein

De landbouwsector (tuinbouw, akkerbouw, bosbouw en veeteelt) is verantwoordelijk voor het produceren van voedsel. Het landgebruik omvat meer dan de helft van Nederland. Als grootgrondbezitter en voedselproducent is de landbouwsector een kernspeler in de complexe opgaven waar Nederland vandaag voor staat. De huidige inrichting van de landbouwsector heeft negatieve gevolgen voor de biodiversiteit en de kwaliteit van lucht, bodem en water. Een toekomstbestendige landbouw vraagt om natuurinclusief denken en werken.

Het speelveld bestaat uit boerenbedrijven en -samenwerkingsverbanden, ministeries, provincies, Rijksdienst Voor Ondernemend Nederland, terreinbeherende organisatie, ngo's, kennis- en onderwijsinstellingen.

In het domein Landbouw is veel, maar zeer diverse energie voor het thema natuurinclusiviteit, van vasthouden aan de huidige praktijk tot grote stappen zetten naar alternatieve praktijken. Dat maakt het een uitdaging om het kompas domeinbreed te richten op de gewenste transitie. De grote verschillen tussen gebieden om te komen tot een natuurinclusieve landbouw zijn vragen om een gebiedsgerichte aanpak. Een belangrijke koppeling ligt er met het Nationaal Programma Landelijk Gebied, de landelijke strategie voor een toekomstbestendige ontwikkeling van functies in het landelijk gebied, en het bijhorende transitiefonds.

Natuurinclusief perspectief

De natuurinclusieve landbouwbedrijven dragen bij aan het oplossen van actuele knelpunten in de landbouw rond de kwaliteit van lucht, water en bodem, biodiversiteit, hydrologie, gezondheid, klimaat en de kwaliteit van het landschap en de leefomgeving. Natuurinclusieve bedrijfsvoering is economisch aantrekkelijk.

Acties korte termijn

1. **Opzetten van een gestandaardiseerd onafhankelijk systeem van KPI's om inspanningen van boeren voor een natuurinclusieve landbouw te belonen,**
2. **Maken van een kaart van natuurinclusieve landbouw in een oorbeldgebied, die alle gebiedsopgaven rond klimaat, water en biodiversiteit combineert. Opzetten en uitvoeren van een programma om agrarische ondernemers te faciliteren in de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw,**
3. **Opzetten en uitvoeren van een programma om agrarische ondernemers te faciliteren in de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw.**

Ad 1. Opzetten van een gestandaardiseerd, onafhankelijk systeem van KPI's

De landbouwsector heeft behoefte aan een helder zicht op natuurinclusieve landbouw in 2050 en wat daarvoor op korte termijn moet gebeuren. Natuurinclusiviteit vraagt om fundamentele veranderingen: landbouw die ook ten dienste staat van natuur en landschap en een goed verdienmodel biedt voor agrarische ondernemers. Er zijn heldere randvoorwaarden nodig om te zorgen voor focus en uitvoeringsgerichtheid. Om de beweging te versnellen richting natuurinclusieve landbouw is een doelenbeleid nodig in plaats van maatregelenbeleid; dat geeft ondernemers ruimte zelf keuzes te kunnen maken op hun bedrijf. Via Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's) kunnen zij daar op worden afgerekend. Hiervoor wordt de opzet van een gestandaardiseerd, onafhankelijk systeem van KPI's verkend, om zo inspanningen van boeren voor een natuurinclusieve landbouw te belonen, zowel vanuit de markt als vanuit de overheid. Al bestaande marktinitiatieven gebaseerd op KPI's, zoals de Biodiversiteitsmonitor van de Duurzame Zuivelketen, verdienen uitbreiding. Zij belonen boeren voor acties op hun bedrijf ten gunste van biodiversiteit of klimaat met een betere productprijs

of korting op een banklening. Natuurinclusieve landbouw is nu nog niet concurrerend, omdat kosten van natuurbaten en -schade onvoldoende in prijzen zijn opgenomen. Ook leidt het huidige inputsysteem, gericht op maximalisatie, niet naar natuurinclusieve bedrijfsvoering. Hiervoor is een systeem nodig dat uitgaat van lokale en regionale kringlopen, gericht op optimalisatie. Daarnaast is het zaak de keten te verbreden en in te zetten op nieuwe (prijs)afspraken in die hele keten, en op stapeling van beloningen uit markt en beleid. Boeren die hun bedrijfsvoering natuurinclusief willen maken moeten gefaciliteerd worden via reële vergoedingen, subsidies, voorlichting en toegespitste regelgeving.

Ad 2. Maken van een kaart van een natuurinclusieve landbouw in een voorbeeldgebied, die alle gebiedsopgaven rond klimaat, water en biodiversiteit combineert

De transitie naar meer natuurinclusieve landbouw vraagt een gebiedsgerichte aanpak, die aansluit bij de huidige gebiedsgerichte aanpak voor natuurherstel. Een te ontwikkelen ruimtelijke landelijke visie op natuurinclusieve landbouw met heldere kaders (rekening houdend met internationale verplichtingen/afspraken/doelen) kan de basis zijn voor deze gebiedsgerichte aanpak en de vertaling naar bedrijfsniveau. In deze visie moeten de bodemtypen en watersystemen leidend zijn om te komen tot een gebiedsinrichting die natuurbaten benut en natuurwaarden bevordert. Als pilot hiervoor ontwikkelt de domeingroep landbouw een kaart van natuurinclusieve landbouw in een voorbeeldgebied, die laat zien hoe alle gebiedsopgaven rond klimaat, water en biodiversiteit worden gecombineerd. Voor dit beeld gaan stakeholders in gesprek over de vertaling van de landelijke kaders naar het gebied. Het is beter als boeren collectief de beslissingen nemen over een natuurinclusieve inrichting van hun gebied dan per bedrijf.

Ad 3. Opzetten van een programma om agrarische ondernemers te faciliteren naar natuurinclusieve landbouw

Boeren moeten weten welke stappen zij kunnen nemen richting natuurinclusieve landbouw. In een nog op te zetten programma worden agrarische ondernemers gefaciliteerd in hun omschakeling naar natuurinclusieve landbouw, door van elkaar te leren, zoals via een praktijknetwerk.

ONDERWIJS/ BEWUSTWORDING

Typering van het domein

Natuurinclusief werken vraagt om medewerkers die geschoold zijn in natuurinclusiviteit. Het speelveld van het domein onderwijs en gedrag bestaat uit alle (relevante) onderwijsinstellingen (van basisscholen tot universiteiten), beroepsopleidingen, nascholingsinstituten en hun de brancheorganisaties. Natuurinclusief gedrag moet 'het nieuwe normaal' worden. Natuurinclusief onderwijs op alle niveaus is daarvoor van wezenlijk belang, net als de bewustwording in de hele samenleving.

Natuurinclusief perspectief

- Natuurinclusief denken en werken wordt maatschappijbreed als vanzelfsprekend ervaren, en inwoners weten welke bijdrage zij daaraan zelf kunnen geven. Natuurinclusiviteit krijgt standaard aandacht in het onderwijs. Beroepskrachten in relevante domeinen hebben de juiste competenties om natuurinclusief te werken.

Acties korte termijn

- 1. Het opdoen van kennis over het stimuleren van meer natuurinclusief handelen,**
- 2. Het omzetten van deze kennis naar meerwaarde voor natuurinclusiviteit.**

VRIJETIJDSECONOMIE

Typering van het domein

De sector vrijetijdseconomie bestaat uit verblijfsrecreatie, waterrecreatie en actieve recreatie (sporten, wandelen, fietsen). De natuur en een goede omgang daarmee zijn een belangrijke economische drager voor de vrijetijdseconomie. Door de veranderde leefwijze in de coronaperiode is de waardering voor de eigen leefomgeving en de natuur toegenomen. Er is een groei van korte vakanties in eigen land en een beter imago van binnenlandse vakanties. De partijen in de sector zien dit als momentum voor vernieuwingen. De uitdaging is te zorgen voor een goede balans tussen bezoekers(druk) en natuurwaarden. Dat kan door het landschap aantrekkelijker te maken (heggen, bloeiende berm) en de groen-blauwe dooradering te combineren met wandel-, fiets-, en vaarmogelijkheden.

Het speelveld omvat eigenaren en beheerders van recreatieterreinen en natuurgebieden, Rijk (ministerie van I&W en RWS), provincies, gemeenten, waterschappen, terreinbeherende organisaties als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, LandschappenNL, recreatieschappen, belangenverenigingen zoals Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen (NBTC), HISWA-RECRON, ANWB.

De sector heeft meerdere plannen en acties opgesteld om natuurinclusiviteit invulling te geven, zoals het Visiedocument van de sector 'Perspectief 2030' en het rapport 'Waardevol Toerisme' van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLi). Partijen als HISWA-RECRON, ANWB, NBTC zien een rol voor zichzelf om het thema op te schalen.

Natuurinclusief perspectief

- Inwoners en bezoekers kunnen in hun vrije tijd genieten in en van een natuurlijke omgeving, waarbij zij zich bewust zijn van die omgeving en er positief aan bijdragen.
- Ondernemers zijn zich bewust van hun natuurlijke omgeving en nemen verantwoordelijkheid om die in goede staat te houden.

Acties korte termijn

1. Actieplan maken en implementeren om de druk op natuurgebieden door recreatie te spreiden,
2. Versterken van publiek private samenwerking in het domein van vrijetijdseconomie ten behoeve van natuurinclusieve recreatie,
3. Actieplan voor het motiveren van ondernemers voor meer natuurinclusief werken en beleving, via pilots, financiële bijdragen aan natuur.

Ad 1. Actieplan maken en implementeren om de druk op natuurgebieden door recreatie te spreiden

Het beter spreiden van recreanten zorgt ervoor dat kwetsbare natuurgebieden minder worden belast. Een actieplan dat aansluit bij de ontwikkelingen in het landelijk gebied, kan zorgen voor meer bewustwording en draagvlak bij recreanten voor de (waarde van de) natuur waarin zij recreëren. Dit plan richt zich ook op het stimuleren van ander gedrag van recreanten, zoals ontzien van kwetsbare natuurgebieden. In te zetten middelen zijn bijvoorbeeld een publiekcampagne, games en natuurwerkdagen.

Ad 2. Versterken van publiek private samenwerking in het domein van vrijetijdseconomie ten behoeve van natuurinclusieve recreatie

Het domein vrijetijdseconomie is maar beperkt betrokken bij de ontwikkelingen in de relevante landelijke en regionale programma's voor natuur en het landelijk gebied. De stem van natuurgebruikers wordt

daardoor te weinig gehoord bij ontwikkelingen van gebieden. Recreatieve beleving van het landschap moet onderdeel worden van de doelstellingen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied. De vrijetijdsector wil daarom graag actief deelnemen in provinciale en/of gebiedsgerichte samenwerkingsverbanden en processen.

Ad 3. Opstellen actieplan voor het motiveren van ondernemers voor meer natuurinclusief werken en beleving

Bij veel ondernemers is het kennisniveau over natuur(inclusiviteit) laag. Veel in potentie 'natuurinclusieve' maatregelen blijven zo nog onbenut. Een op te stellen actieplan geeft aan hoe het thema natuurinclusief te agenderen is door en bij ondernemers in de vrijetijdseconomie, zowel op landelijk, regionaal als lokaal niveau. Onderdelen van het plan zijn: stimulerende voorbeelden van recreatieve natuurbedrijven in de landelijke etalage zetten, delen van al ontwikkelde initiatieven (zoals de Groene ondernemersladder) via netwerken (zoals Nationale Parken, IPO, ondernemersorganisaties), het agenderen van natuurinclusiviteit in recreatief-toeristische opleidingen, en het ontwikkelen van natuurinclusieve arrangementen voor gasten waarmee (een deel van) het toerisme in Nederland te zien is als 'natuurtoerisme'. Het gaat van arrangementen door individuele bedrijven tot concepten voor regio's en marketing.

WATER

Typering domein

Nederland wordt in veel opzichten door het water gedragen en is daarvan zeer afhankelijk. Niet voor niets is water – samen met bodem – sterk sturend bij de ruimtelijke inrichting. Water verbindt veel domeinen en heeft als domein veel invloed op een natuurinclusief Nederland: gezonde natuur vereist schoon water, en een diverse natuur zorgt voor schoon water en speelt een rol bij de zorg voldoende water.

De Nederlandse dijken, rivieren, vaarten, kanalen en sloten vormen een enorm potentieel aan leefgebieden en natuurlijke verbindingzones. Waterbeheerders hebben via inrichting, beheer en wettelijke taken veel effect op biodiversiteit. Vooral het realiseren van een natte en droge ('blauw-groene') dooradering door het landschap biedt kansen voor natuurherstel. De inzet op natuurlijke processen kan ook bijdragen aan actuele opgaven, zoals zorg voor de waterkwaliteit en klimaatadaptatie. De maatregelen die de afgelopen decennia zijn genomen voor de waterkwaliteit bevorderen de biodiversiteit én dragen bij aan het halen van internationale doelen voor 2027 (Kaderrichtlijn Water (KRW)).

Belangrijke spelers in het domein zijn Rijkswaterstaat, waterschappen, Unie van Waterschappen, terreinbeherende organisaties, drinkwaterbedrijven, recreatieorganisaties als bijvoorbeeld HISWA-RECRON. In het domein zijn al verschillende initiatieven om natuurinclusief werken aan te jagen en inhoud te geven, zoals het [position paper \(2020\)](#) en het [Manifest Blauwgroene Netwerken \(2021\)](#) van de Unie van Waterschappen. Waterschappen en RWS

sloten zich aan bij het [Deltaplan Biodiversiteitsherstel](#) en bij het [Aanvalsplan landschapselementen](#). In de [Programmatiese Aanpak Grote Wateren \(PAGW\)](#) en het [Natuurwinstplan \(Rijk, uitvoering door RWS, RVO en SBB\)](#) werkt het domein aan doelen voor natuurverbetering in de grote wateren. Het principe dat water & bodem sturend zijn voor de ruimtelijke inrichting, staat in het coalitieakkoord van de regering.

Natuurinclusief perspectief

- Door de realisatie van een blauw-groen netwerk en een integrale aanpak van maatregelen voor water, natuur en duurzame landbouw zijn veel kansen voor biodiversiteitsherstel verzilverd.
- Algemene soorten dieren en planten die cruciaal zijn in de Nederlandse ecosysteem zijn volop aanwezig: de basiskwaliteit natuur is op orde.
- Bovenop de wettelijke taken zijn ook de leefgebieden van unieke soorten versterkt.

Acties korte termijn

1. Instellen van een nationale regiegroep Water & Bodem (kabinetsadvies van LNV/I&W),
2. Maken van regionale doorvertaling van kaders en plannen,
3. Opstellen van een uitvoeringsprogramma lokaal/regionaal (projecten uitvoering, omgevingsvisies, verankering LT, etc.).

Ad 1. Instellen van een nationale regiegroep Water & Bodem

Het instellen van een nationale regiegroep Water & Bodem geeft invulling aan de noodzaak tot meer samenwerking van de verschillen partijen en om de synergievoordelen van opgaven voor natuur, water, landbouw te verzilveren. Denk aan KRW, klimaatbeleid, PAGW, landbouwbeleid en natuurbeleid (waaronder Natura 2000/ Natuurnetwerk Nederland (NNN)). De nationale regiegroep scheidt de kaders voor de regionale opgaven, waarbij water (en bodem) als cruciaal wordt gezien voor effectief natuurherstel en daarom leidend is bij de ruimtelijke inrichting van Nederland. De regiegroep sluit aan bij al lopende initiatieven zoals het Deltaplan Biodiversiteitsherstel,

Aanvalsplan Landschapselementen, position paper van de UVW en beleidsprogramma's als het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NLPG). Voorbeeld is om het Natuurnetwerk Nederland aan te vullen met een fijnmazig netwerk van KRW-wateren en overig water, en overgangsgebieden. Het draagvlak voor het blauw-groene inrichtingsprincipe kan worden vergroot door goede voorbeelden te laten zien van blauw-groene structuren als basis voor ruimtelijke inrichting uit de praktijk, en het opzetten van pilots. Een blauw-groene structuur is een ecologisch netwerk onder water (blauw) en op land (groen), zowel robuuste verbindingen tussen rijkswateren en regionaal water als fijnmazige dooradering in een regio of steden en dorpen met hun omgeving. In deze netwerken kan gelijktijdig gewerkt worden aan water-, natuur- en landbouwopgaven. Bijvoorbeeld door KRW-maatregelen (vispassages, waterberging) te combineren met Natura 2000-maatregelen.

Ad 2. Maken van een regionale doorvertaling van nationale kaders en plannen

Herstel van natuur in zowel het landelijk als stedelijk gebied is een gedeelde verantwoordelijkheid van Rijk en de regio's (provincies, waterschappen, gemeenten, landbouwcollectieven). RWS, waterschappen en provincies zorgen voor de organisatie van een gebiedsgerichte samenwerking die het nationale kader voor bodem en water vanuit de landelijke regiegroep kan doorvertalen naar de regio. Dat kan via de provincies, maar ook via Regionale Bestuurlijke Overleggen (RBO's) die nu functioneren in het waterdomein. Doel is samen beleid te maken, van elkaar te leren via kennisuitwisseling en KRW/NNN/DAW-maatregelen op elkaar af te stemmen. Elke regio stelt een uitvoeringsstrategie voor blauw-groene dooradering op.

Ad 3. Opstellen van een uitvoeringsprogramma lokaal/regionaal (projecten uitvoering, omgevingsvisies, verankering, etc.)

Lokale en regionale uitvoeringsprogramma's met fysieke uitvoeringsprojecten geven uitvoering aan de regionale kaders. Blauw-groene netwerken vormen onderdeel van deze uitvoeringsprogramma's, waarbij de blauw-groene netwerken doorlopen tot in de stad en zijn verbonden aan de woningbouwopgave. Om dit te realiseren nemen waterschappen een proactieve rol aan in het ruimtelijke beleid en bij het maken van gebiedsgerichte plannen. De waterschappen geven in een watervisie aan wat de kaders voor blauw-groene verbindingen zijn vanuit het principe bodem en water stuurt.

Bijlage 1

Het proces op weg naar de Agenda 1.0

Voorafgaand aan deze Agenda Natuurinclusief 1.0 stelde het consortium in samenwerking met het netwerk een **Handvest Agenda Natuurinclusief** ([korte versie](#) | [uitgebreide versie](#)) op. In dit Handvest is beargumenteerd waarom de regering zich moet inzetten voor een natuurinclusieve samenleving om de biodiversiteitscrisis te helpen oplossen en positief bij te dragen aan andere actuele maatschappelijke opgaven. Het Handvest weerspiegelde de inbreng van een brede maatschappelijke groep partijen. In juni 2021 heeft het consortium het Handvest aangeboden aan de Tweede Kamer. Het handvest is onderschreven door Carola Schouten, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit in haar brief 'Groen in de stad en knelpuntenanalyse natuurinclusief bouwen' (20 september 2021).

In januari 2022 is een **Contourenschets Agenda Natuurinclusief** verstuurd naar de Tweede Kamer en alle Provinciale Staten. Die gaf de tussenstand weer in de totstandkoming van de Agenda Natuurinclusief 1.0. De inhoud van de Contourenschets was de weerslag van een groot aantal gesprekken in en tussen domeingroepen, over de agenda en gaf inzicht in de uitdagingen op weg naar meer natuurinclusiviteit in de domeinen en domeinoverstijgend, en bij het versnellen van dit proces. In de periode van januari juni 2022 (tijdstip aanbidding Agenda Natuurinclusief 1.0) vonden vervolggesprekken plaats tussen alle betrokkenen in de domeingroepen. In een Future Search op 11, 12 en 13 april 2022 werkten zestig mensen uit de verschillende domeinen intensief samen aan het formuleren van een gezamenlijk beeld en actiepunten. De resultaten van de **domeingesprekken** en de **Future Search** zijn verwerkt in de Agenda Natuurinclusief 1.0.

Van Handvest naar Contourenschets

De Agenda Natuurinclusief is tot stand gekomen op basis van de raadpleging van zes maatschappelijke domeinen en aan de hand van de volgende activiteiten.

MAART 2021

Webinars

NOVEMBER 2020 – MAART 2021

256 deelnemers uit het maatschappelijk middenveld denken mee over de inhoud van het Handvest Nederland Natuurinclusief.

Handvest

APRIL 2021

Het Handvest Nederland Natuurinclusief roept de nieuwe regering op om een Agenda Natuurinclusief op te stellen. Het Handvest is op 23 april 2021 ingediend door de colleges van Gedeputeerde Staten van alle provincies, samen met Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en LandschappenNL.

Activatiegesprekken

JULI – OKTOBER 2021

Hoe staan de maatschappelijke domeinen tegenover natuurinclusief denken en doen? Hoe is de energie in de domeinen, wat zijn succesfactoren en belemmeringen voor natuurinclusief werken. In vijftig gesprekken binnen zes domeinen verkent het kernteam deze vragen en gaat op zoek naar deelnemers voor de domeingroepen.

Meedenksessie

OKTOBER 2021

Twintig organisaties linken Nederland Natuurinclusief aan de maatschappelijke trends voor de komende dertig jaar tijdens de meedenksessie Thema's, trends en tafelgenoten op 7 oktober 2021.

Domeingroep-gesprekken

OKTOBER 2021 – MAART 2022

In een domeingroep zijn ca. 10 deelnemers uit een specifieke sector of domein verenigd. Samen zijn zij een afspiegeling van de beweging naar natuurinclusief in het domein. De domeingroep brengt in beeld wat het enthousiasme is voor het uitvoeren van de Agenda Natuurinclusief en wat er binnen hun domein nodig is om die uitvoering te ondersteunen. Zo geven zij mede invulling aan de contourenschets. Ook formuleren zij de centrale vragen die in de agenda geadresseerd moeten worden voor hun domein, wat zij al doen, wat hun intenties voor de toekomst zijn, en wat of wie ze daarvoor nodig hebben.

Diner pensant

NOVEMBER 2021

Een grote groep bestuurders en andere mensen van hoog invloedsniveau uit de verschillende domeinen geven hun visie op een natuurinclusieve toekomst, benoemen de knelpunten die zij daarbij zien en schetsen het leiderschap dat nodig is om verder te komen met de Agenda Natuurinclusief.

Contourenschets

DECEMBER 2021

De contourenschets is een tussentijds verslag in de totstandkoming van de Agenda Natuurinclusief.

Toegezonden aan de Tweede Kamer, Gedeputeerde en Provinciale Staten

- **256** mensen uit het maatschappelijk middenveld
- **80** bedrijven, maatschappelijke organisaties en partijen vanuit de domeinen
- **50** bestuurders en andere mensen van hoog invloedsniveau

Van Contourenschets naar Agenda Natuurinclusief 1.0

JANUARI 2022

Domeingroepgesprekken

OKTOBER – MAART 2022

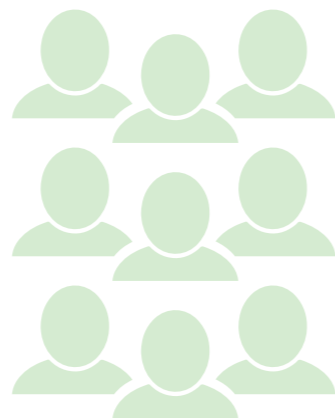
De domeingroepgesprekken gaan door na het uitbrengen van de Contourenschets om verder invulling te geven aan de inzet van de domeinen voor een Natuurinclusief Nederland.

Future Search

APRIL 2022

De Future Search is een interactief en dynamisch planningsproces, waarin 60 vertegenwoordigers van alle domeingroepen elkaar 2,5 dag ontmoeten. Zij gaan op zoek naar een gedeelde basis voor de toekomst van een natuurinclusief Nederland. Op basis daarvan maken zij op de conferentie concrete voorstellen, samenwerkingsafspraken en actieplannen. De output van de Future Search wordt meegenomen in de besluitvorming voor de Agenda Natuurinclusief.

De Agenda 1.0

JUNI 2022

In de Agenda Natuurinclusief geven de maatschappelijke partijen en overheden aan wat er nodig is om tot een natuurinclusieve samenleving te komen. De agenda zet in op de transitie naar een samenleving die schade aan de natuur vermijdt en de positieve kracht van natuur benut en de natuur overal hersteld ook buiten de kwetsbare natuurgebieden. De agenda brengt hiervoor de acties en gewenste inspanningen voor acht relevante domeinen: bouw, energie, financiën. Infrastructuur, landbouw, onderwijs / bewustwording, vrijetijdseconomie en water in beeld. Van elk domein is aangegeven wat volgens de betrokkenen het voorgestelde transitiepad is naar natuurinclusief werken in het domein op korte termijn (2023).

JUNI 2022

Natuurtop

JUNI 2022

De gezamenlijke provincies organiseren samen met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit de vierde Natuurtop. Deelnemers zijn werkzaam bij overheid, bedrijfsleven, ngo's, maatschappelijke instellingen en kenniscentra. Tijdens deze Natuurtop 2022 staat de natuurinclusieve samenleving centraal en wordt de Agenda Natuurinclusief gepresenteerd.

- **60** vertegenwoordigers van domein groepen

Colofon

Juni 2022

De Agenda Natuurinclusief 1.0. is een publicatie van het consortium Agenda Natuurinclusief: ministerie van LNV, Interprovinciaal Overleg (IPO), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en LandschappenNL.

Redactie

Communicatiebureau de Lynx

Beeld

Beeldbank van de leefomgeving, sjon.nl – p6, p9, p12, p20

Familie van de Maat – p26

Natuurmonumenten – Janko van Beek – voorkant, p29

Natuurmonumenten – Martin van Lokven – p19, p22

TenneT – p15

Staatsbosbeheer – Eric Fecken – p3

Staatsbosbeheer – Merlijn Spenkelink – p25

Waterschap Vallei en Veluwe – p11

agendanatuurinclusief.nl